

Теорија вредности (аксиологија)

Ако бисмо размислили шта је оно на основу чега се људи опредељују у свом деловању, увидели бисмо да су то вредности. На пример, док је неко склон да прими мито, другоме је такав чин етички недопустив. Нема сумње да се први у таквом свом избору руководи материјалним вредностима, док други сматра да су етичке вредности изнад материјалних.

Проблем у опредељивању настаје онда када нисмо у стању да једну вредност надредимо другој. Појаснимо то на примеру самураја, који се заклео на апсолутну верност господару, а који је такође одан правди. За њега нерешив проблем наступа онда када господар од њега тражи да учини нешто неморално. Он то није у стању да учини због оданости етичким вредностима, али не може ни да прекрши заклетву верности. Тада једини излаз за самураја остаје харакири.

Иако смо сви свесни постојања вредности, као и чињенице противстављености вредности, разликујемо се у томе да ли сматрамо да су вредности вечне и универзалне или пак мислимо да су оне културно и историјски условљене. Етички релативисти оспоравају постојање универзалних и апсолутних моралних норми и вредности. Они указују на разноликост у моралним схватањима различитих култура, па чак и у једној култури током њеног историјског развоја. Данас се нпр. издржавање старих лица и хендикепиране деце сматра нашом моралном дужношћу, док се некада у појединим културама сматрало да је њихово убијање сасвим прихватљиво. Обичај жртвовање људи боговима, као и ропство било је нешто што се подразумевало. У Индији су удовице након смрти својих мужева, у скаду са тадашњим вредностима, добровољно одлазиле у смрт.

Као пример културолошког утицаја на наш вредносни систем наведимо пример урођеника кога је хришћански мисионар убедио да је убиство човека грех, те је он пропустио да изврши освету над чланом другог племена. Након што је избледео утицај мисионара, дотичног урођеника је почела да мучи његова гентилна савест, био је тужан, није могао да једе, и смирио се тек када је убио тог човека.

Етички релативизам се не темељи само на историјско-етнолошком материјалу, већ се изводи и из логичко-гносеолошке анализе моралног суда. Ако су у праву они који тврде да је сваки морални суд само израз субјективних емоција, онда би се морало закључити да је релативност морала неизбежна.

Наравно, има и оних који сматрају да су вредности вечне и универзалне. По њима, постоји хијерархијски поредак вредности по себи, који би важио чак и ако их нико од људи тренутно не би поштовао. Апсолутност морала доказује се и емпиријско-историјски и филозофски. Рецимо, Божије заповести дате Мојсију на Синају истоветне су са онима које владају у другим високоразвијеним културама, а њихово важење ни данас се не доводи у питање. Заступници схватања да су вредности апсолутне, као што су неокантовци, истичу да постоје фундаменталне моралне норме које сама људска свест, сам ум а priori поставља. Они тврде да постоје априорни морални принципи на исти начин као што постоје и априорни логички принципи. Ти морални принципи се свести намећу као израз њене властите структуре. Они су вечни, сами по себи евидентни и нису им потребни даљи докази.

Док неокантовци сматрају да бивствујућа јесу, а вредности важе, Шелер и Хартман онтологизују вредности. По њима, из различитости и неразвијености конкретно-историјски одеђене моралне свести још немамо право да закључимо да су релативне и саме моралне вредности и норме. Може се претпоставити да саме вредности имају једну објективну егзистенцију баш као и саме природне законитости. Све те законитости су постојале и пре него што их је неки научник открио, а тако је и са вредностима. Постојање хијерархије вредности није условљено чак ни постојањем људске врсте. Они истичу да је релативно и ограничено само људско сазнање вредности, а не саме вредности. Заједнички је садржај вредности, а различитост се односи на форму која зависи од развитка људске свести и људског искуства. Данас се згражавамо над чињеницом да су људи некад приносили на жртву боговима друге људе, али и ми данас сматрамо да јединка треба да се физички жртвује за неке општије циљеве и вредности, као што су отаџбина или социјалне идеје.

Шелер се бавио феноменологијом вредности и феноменологијом емоционалног живота. Он сматра да се вредности не могу апстраховати из било чега што постоји у природном свету. Вредности су прафеномени и постоје и независно од тога да ли их неко доживљава или не. Оне су дате као суштине које се не могу дефинисати, али се могу описати. Суштине су могући атрибути или својства предмета, од којих су независне. Задатак филозофије је да уочи вредност по себи, независно од свега чему ова припада.

За разлику од Канта, Шелер етику утемељује на емоционалном одношењу. Емоционални априоризам садржи основ за нову ноетику. Априорно осећање је оно које даје или носи вредност. По Шелеру, емоционално а priori јесте вредносно а priori.

Феноменолошком интуицијом захваћамо суштину вредности, што значи да су нам у феноменолошком искуству вредности дате онакве какве су оне по себи.

Специјални карактер вредности састоји се у њиховој независности од предмета који носи вредности. Будући да су вредности самостални и независни ентитети у царству суштине, оне се као такве не налазе у природном свету него се у њему само појављују на њиховим носиоцима. За одређење (и постојање) вредности није важно да ли она егзистира у природном свету или не, али у случају да егзистира онда она пријања за одређену врсту носилаца. Тако се морално добро или зло може приписати једино личностима. Личност не може бити „удобна“ или „корисна“ зато што те вредности суштински припадају стварима или догађајима.

Спознајним актима – опажајима, представама, појмовима – као објекти одговарају егзистентне ствари, као што осећању припада властита делатност схватања осебујних предмета – вредности. Вредности су координиране бићу, осећање сазнавању, а аксиологија гносеологији. Шелер говори о осећајном априорију, док је код Канта осећај био апостериоран, а априорно је за њега везано за оно формално.

Морална пракса се темељи на реализовању непосредно-чувствено схваћене вредности. „Априоризам љубави и мржње чак је последњи фундамант сваког другог априоризма.“ Вредности као априорни садржаји волитивних, емоционалних и интенционалних аката нису и не могу бити ни чулни квалитети емпиријских ствари-предмета, а још мање производи чистог ума или неког „требања“. Оне поседују осебујни квалитет и модалитет, властито априорно, објективно, апсолутно независно биће.

Шелер сматра да постоје четири слоја емоционалног живота: чулна осећања (бол, хладноћа), витална (здравље, умор), душевна (туга, радост), духовна (блаженство, очајање). Вредности имају два пола: позитиван и негативан. Поларност вредности је априорна чињеница. Све вредности Шелер доводи у везу са „идеално треба“. Нема ниједног „треба“ које не би било засновано на вредностима, нити пак вредности које не би укључивала или имплицирала неко „треба“.

Шелер сматра да постоји објективна, апсолутна хијерархија вредности. Најниже су вредности чулног осећања задовољства и бола. По Шелеру, разлика пријатно – непријатно је апсолутна, без обзира што се људи међусобно разликују у томе шта им је пријатно. За материјалне вредности карактеристична је разлика корисно – некорисно.

Уколико је нека вредност мање зависна у односу према неком посебном чулу, утолико је она виша. Вредност пријатног има значење само за бића са чулним

осећајима. За бића без чулног осећаја, као што су анђели, уколико постоје, не постоји вредност пријатног, али апсолутне вредности (добро, свето) ипак постоје за „чисто“ осећање.

Као вредности виталног осећања Шелер наводи разлику племенитог и простог. Будући да живот чини једну праву суштину, не може се свести на вредности корисног и пријатног. У виталне вредности бисмо могли сместити и разлику здраво – болесно.

Духовне вредности су изнад чулних и виталних вредности. Оне су независне од свега чулног и природног у свету. Будући да су независне од суштине живота, оне не могу да буду изведне из живота, што значи да су апсолутне. За ове вредности људи су спремни да жртвују прва два вредносна модалитета. У духовне вредности Шелер убраја: естетске вредности (лепо – ружно), етичке (исправно-неисправно) и сазнајне (истинито – лажно). Иако веома цени духовне вредности, Шелер истиче да су највише вредности религиозне вредности (свето – несвето).

Религиозне вредности се појављују само на предметима који су у интенцији дати као апсолутни предмети. Те вредности су усмерене на бивствену форму личности. Идеја безвремено важећег, непроменљивог царства вредности подразумева идеју апсолутно духовне особе. У конфликтним случајевима религиозним вредностима светог подређене су све друге вредности.

Шелер истиче да су више вредности трајније од несталних. Ниже вредности су по Шелеру фундиране у вишим. Моралне вредности су вредности личности, за разлику од естетских вредности које су вредности ствари. По Шелеру, вредности пријањају за носиоце. Естетске вредности нису изворно својство неке лепе или узвишене ствари. Њена датост мора да се већ осећа да би могла бити доживљена на ствари. Појам „лепо“ је појам који је фунгиран у осећајном акту, у којем је чињеница вредности дата као ноема.

Вредност је увек вредност „нечега“, неког бивствујућег. По предикативном значењу вредности, бивствујуће је нужан супстрат вредности. Ствари овог света су реални супстрати за именовање вредности. Вредности су независне од стварног света у мом осећајућем опажају. Царство вредности је „кућиште“ у човеку, које он увек носи са собом.

Ако су вредности априорне чињенице осећања, вредност особе никада није предикативна вредност. Јер личност није ни ствар ни супстанција којој припада акцидентална вредност, него егзистенцијска форма духа доживљава себе у сваком свом

акту изнова и варира у и кроз ове акте у време, а да притом не губи своје властито Како свих извршавања аката. Шелер инсистира на самовредности личности.

Самим тим што је онтологизовао вредности, Шелер сматра да наше сазнање вредности само посредује оно што је објективно и а priori дато. Докучивање нових вредности из вредносног поретка не одиграва се у свако време, поготово не од било кога, него само посредством генијалних духова у историјским ситуацијама које су зреле за нове вредности и вредносне системе. Шелер разликује етос староиндијског кастинског поретка, етос грчког народа, хришћанског света, модерног грађанског морала. Свестан напетости између апсолутне вредносне хијерархије и конкретних историјских вредносних система, Шелер сматра да је нужен бесконачан процес историјског иступања различитих форми етоса у коме се приближавамо остварењу садржине апсолутног вредносног поретка.

Какве ће вредности неко реализовати по Шелеру зависи од његовог вредносног чула. Могуће је у појединим случајевима чак и потпуно слепило неких људи за вредности. Сагледавање историјских дешавања јасно нам показује да се највише вредности најтеже схватају, а поготово најтеже остварују.

Када говоримо о вредностима треба истаћи разлику између стварносних и вредносних исказа. Стварносни искази су они у којима се констатују неке објективно постојеће чињенице и односи међу њима (нпр. „Овај човек је висок 180 cm“), док се у вредносним судовима изражава вољно-емоционални однос људске свести према чињеницама (нпр. „Овај човек је злочинац“). Док исказ „Овај предмет је тежак тону“ подразумева објективно својство предмета, исказ „Ова шетња је пријатна“ упућује на биће коме је та шетња пријатна. За разлику од општет важења првог исказа, други исказ не подразумева да би свима та шетња морала бити пријатна. Вредности дакле не припадају стварима, радњама, појавама као таквим, као њихова по себи постојећа својства, већ им се приписују уколико стоје у односу према вољно-емотивној страни људског бића.

Човек није само разумско биће. Људски разум не може постојати без воље и порива. Искључиво сазнајно биће не би могло изрицати вредносне судове и имати вредносне доживљаје. Када говоримо о вредностима требало би се чувати крајности, пре свега вредносног субјективизма. Заступници вредносног субјективизма одбацују сваки објективни, наиндивидуални критеријум. Вредносни судови се самим тим сведе на судове укуса, тј. на индивидуално допадање. Док је по Хартману вредносни суд објективан јер саме вредности чине посебну сферу (идеалног) бића, по вредносном

субјективизму и емотивизму вредносни судови су изрази наших индивидуалних емоција, а њима сугеришемо одређене ставове својим саговорницима. Са становишта субјективизма супротни вредносни судови не морају бити противречни.

Таквом субјективистичком становишту лако се могу упутити озбиљни приговори. Наиме, док је ствар пуког укуса да ли се неке допада слатко, кисело или љуто јело, вредновање неког понашања као племенитог или подлог тешко да бисмо могли схватити као ствар укуса, као произвољан суд.

Поставља се питање да ли се за наше индивидуалне вредносне судове може наћи неко објективно мерило на основу којег бисмо могли проверити његову исправност, односно неисправност. Нема сумње да постоји разлика између личног и општег критеријума вредности, личног суда укуса и објективног вредносног суда. Вредносни суд наиме исказује како извесно држање одговара или не одговара неким објективним, наиндивидуалним критеријумима, на основу чега неки поступак одобравамо или не.

Међу аксиолозима преовлађујући је став да вредности нису ни објективна својства самих ствари ни самосталне суштине. Они истичу да се вредности не могу правилно схватити ни у оквиру онтологизма ни у оквиру субјективизма. У вредносном доживљају, који је субјективан, има један објективни садржај и објективни разлог. Могло би се рећи да су вредности субјективно-објективне. Оне настају у односу, релацији субјекта и објекта, у њиховом узајамном дејствовању, те су самим тим релациони феномени.

Укажимо и на разлику између исказа који се тичу нечијег понашања и нечијег бића. Док се исказ „он је украо“, „он је слагао“ тиче нечијег поступка, исказ „он је лопов“, „он је лажов“ тиче се нечијег бића. Први исказ допушта могућност да се у датом случају који осуђујемо радило само о тренутној слабости или моралном посрнућу, те да је могуће да се дотична особа у другим случајевима исправно понаша, док други исказ као да сугерише непорављивост такве особе, јер је нечије дуготрајно неисправно понашање постало навика, а она се окаменила у неморалан карактер.

Друштвени и културни живот одређен је владајућим вредностима. Као и за појединца, тако је и за неко друштво карактеристично да долази у кризу када су његове вредности поколебане. Напуштање постојећих вредности и устоличење нових може бити нешто позитивно или негативно, у зависности од тога да ли су наступајуће вредности више или ниже од оних које се негирају. Наравно, у погледу те процене, осим за оне који заступају асполутну хијерахију вредности, не постоји општа сагласност. Док хришћани сматрају да је савремена криза човечанства последица

напуштања хришћанских вредности, штавише да се устоличењем хедонистичких вредности на уштрб духовних, односно религиозних вредности припрема терен за долазак Антихриста,¹ има оних, попут Ничеа, који сматрају да ће ломљење старих таблица вредности и промовисање нових, виталних вредности омогућити стваралачку еволуцију живота, надмашивање човека натчовеком.

По Ничеу, вредности заправо не постоје по себи, него су људски изум. Човек их је у праскозорје цивилизације унео, пројектовао у ствари, те је тако према потребама свог живота за себе створио вредности и идеале. Ниче као промотер учења о вољи за моћ тврди да су вредности резултати одређених перспектива корисности за одржавање и повећање моћи и власти. Проблем је по Ничеу што су се вредности још у древно доба осамосталиле, што смо заборавили на њихову изворну функцију, те одавно погрешно верујемо да постоје као самостални посебити метафизички ентитети. Уверен да се осамостаљивањем вредности заборавило на потребе живота, Ниче својом генеалогijом настоји да докаже да је њихово порекло ниско, а не божанско. Он тврди да је модерна култура угрозила будућност човечанства зато што је антички аристократски идеал жртвовала у корист јеврејско-хришћанских плебејских вредности.

Ниче поима свеукупно вредновање као витални програм. Такав програм није себи самоме међутим унапред провидан. Ниче сматра да се он морао историјски изјаловити, да бисмо били у стању да сагледамо његово порекло. По Ничеу, вредности су симптом снаге на страни постављача, неопходна симплификација у сврху одржања живота. Међутим, наше веровање у трансцендентне вредности је пука фантазмагорија.

На примеру истине Ниче настоји да покаже да дотична вредност не постоји по себи, већ је израз егзистенцијалне потребе за оријентацијом, преживљавањем, владањем, повећањем воље за моћ. Ниче сматра да је истина заправо у функцији овладавања природе. По Ничеу, ум је орган за преживљавање, а истина је његов конструкт. Рационално сазнање кривотвори динамичну стварност, претумачујући флуидну енергију у стабилне, идентичне ентитете, да би човек могао да овлада

---

¹ Ако бисмо се запитали шта стоји иза политичке мантре о тзв. европским вредностима, о пукој апстракцији која се данас беспоговорно прихвата, без дубљег улажења у њену садржину, са жаљењем бисмо могли констатовати да се тзв. европске вредности не само антихришћанске него и антихуманистичке. Оне се данас углавном свде на права фаворизованих мањина, као што је нпр. LBGT популације. Некада је истинска европска вредност била идентична са универзалним правом човека да као умно биће слободно размотри алтернативе и суверено доноси одлуке, поготово оне које се тичу његовог самоостварења. Уместо да се човеку допусти да буде стваралачки субјект, неолиберални концепт га своди на пуког манипулисаног потрошача (роба, дезинформација, вакцина...), који се послушно и безрезервно повинује анонимном систему.

природом. „Да би се могло мислити, најпре се мора измислити“, тврди Ниче, те додаје: „Истина није нешто што се открива, већ нешто што се уводи.“

Као аргумент за ниско порекло вредности, Ниче наводи да су се из нагонске енергије сублимацијом уобличили морални појмови.² Иза апсолутизованих вредности којима тежи морал заправо нема ничег стварног. Уверен да је хришћанство усмерено на ништавне вредности, непријатељске животу, особито на Бога као највишу противживотну вредност, Ниче тврди да је оно самим тим нихилистичка религија.

Након обезвређивања врховних вредности, до ког долази након што је уздрмано веровање у Бога, гаранта трансцендентних вредности, следи превреднавање свих вредности. Ниче сматра да вредности више не смеју бити непријатељске животу, као што је до сада био случај са метафизичким, моралним, религиозним вредностима. Ниче се залаже за афирмацију пре свега виталних вредности. Штавише, оне по њему морају бити на врху вредносне хијерархије. Уколико на врху више нису моралне вредности него натуралистичке вредности, доћи ће до оприродњење морала. Уместо да човек пропушта уживање у чулном, екстатичком животу, у страху од греха и оностраних казни, он ће се захваљујући новоуспостављеној хијерархији вредности без устручавања препустити диониском слављењу живота.

---

² Оспоравајући метафизичко противстављање добра и зла, Ниче каже: „Све добре ствари су некад биле рђаве; из сваког наследног греха настала је наследна врлина. (...) Добра дела су само сублимисана зла дела; зла дела су погрубљена добра дела.“